

TERITORIÁLNA STABILITA SÚČASNÝCH ŠTÁTOV STREDOVÝCHODNEJ A JUHOVÝCHODNEJ EURÓPY

Daniel Gurňák

Katedra regionálnej geografie, o. a p. k. Prírodovedecká fakulta UK, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava, Slovenská republika, tel.: 00421 2 60296622, e-mail: gurnak@fns.uniba.sk

Abstract: Territorial stability of recent states of east-central and south-east Europe

The paper is aimed at problems of territorial development of states from aspect of territorial stability. Our research is mapping share of time property of territory of recent states during period 1001-2000. We defined groups of “historical”, “unhistorical” and assorted states. Dominant states were identified in our research, which had also biggest impact in the study area from aspect of time. The acquire results were analyzed and we tried to refer to wider connections of study phenomenon and its practical consequences. We confronted results of our research with conception of core areas of states.

Keywords: historical geography, political geography

1 ÚVOD

Príspevok nadväzuje na prechádzajúce práce (Gurňák 1999, 2001, 2002, 2003), v ktorých sa snažíme systematicky hodnotiť z politickogeografického hľadiska vývoj politickej mapy v priestore stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy. V nasledujúcich riadkoch sme zhrnuli náš výskum zameraný na jav teritoriálnej stability súčasných štátov, ktorý sme konfrontovali s javom dominantnej štátnej príslušnosti území za sledované obdobie.

2 METODOLOGICKÝ ZÁKLAD VÝSKUMU

Sledované územie sme pomenovali ako stredovýchodná a juhovýchodná Európa. Vymedzili sme ho ako „priestor medzi veľmocami“ Ruskom a Nemeckom. Ide približne o územie vymedzené štyrmi moriami (Baltským, Jadranským, Egejským a Čiernym).

Naše analýzy sme postavili na základoch výskumu, v ktorom sme podrobne zmapovali územný vývoj štátov na sledovanom území v časovom období od roku 1001 až do roku 2000 (vrátane). Podstata práce spočívala v zmapovaní priebehu hraníc štátov, či ich autonómnych celkov za celé uvedené obdobie. Skúmaním územného vývoja štátov sme nezískavali len sumár hraničných línií, ale analyzovali sme i príslušnosť jednotlivých regiónov k jednotlivým štátom. Tieto hraničné línie nám sledované územie rozdelili na základné teritoriálne kvázi homogénne jednotky územného vývoja štátov s rovnakým historickogeografickým resp. historickopolitickým vývojom. Na nami zvolenom mapovom výreze sme tak vyčlenili až 2488 takýchto jednotiek. Pri každej z týchto jednotiek sme zisťovali jej príslušnosť k jednotlivým štátom s jej presnou lokalizáciou v čase.

Spracovanie dát územného vývoja štátov nás inšpirovalo k ich komparácii s jadrovými územiami štátov. Zaujímalo nás, akým spôsobom korešponujú jadrové územia štátov, ktoré vyčlenil R. Mellor (Mellor, R., 1989) s našimi dátami. Jadrové územia štátov sa vyčleňujú na základe viacerých kritérií, ako je teritórium vzniku a formovania štátu, miesto vzniku národného vedomia, ohnisko územnej, politickej, ekonomickej, či kultúrnej expanzie, potenciál krajiny z hľadiska nerastného bohatstva a poľnohospodárskej produkcie, polohový

potenciál atď. Je zrejme, že vytyčovanie jadrových území štátov pri snahe zohľadniť tak komplexný súbor rôznych kritérií nie je prakticky možné inak ako empiricky. Zaujímalo nás preto, ako korešpondujú takto vymedzené jadrové územia s našimi do určitej miery exaktnejšími dátami, ktoré však zohľadňujú iba jedno, avšak veľmi významné kritérium – teritoriálny aspekt štátu. Pre uvedený účel sme zhotovili mapu teritoriálnej územnej stability súčasných štátov.

Postup bol pomerne jednoduchý. Pre nami vymedzené základné územné jednotky sme zisťovali, aký podiel na celkovom sledovanom období malo trvanie ich príslušnosti k súčasným štátom, na území ktorých sa dnes nachádzajú.

V nadväznosti na predchádzajúci výskum teritoriálnej stability súčasných štátov sme urobili i pokus so zistením prevládajúcej štátnej príslušnosti území podľa vytýčených základných územných jednotiek územného vývoja. Postup bol analogický ako v predchádzajúcom prípade, len s tým rozdielom, že sme zisťovali na danom území ten štátny útvar, ktorý vykazoval z hľadiska trvania „vlastníctva“ daného územia najväčší podiel na celkovom sledovanom období.

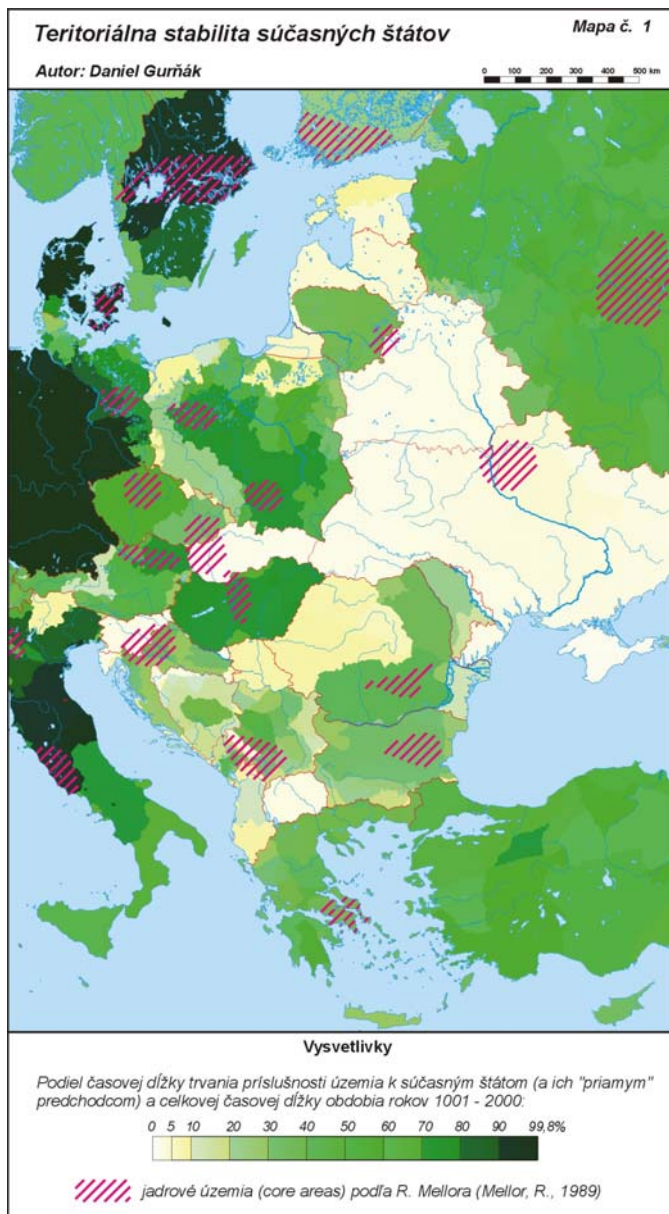
3 ANALÝZA TERITORIÁLNEJ STABILITY SÚČASNÝCH ŠTÁTOV

Výsledkom uvedenej časti výskumu bolo rozdelenie súčasných štátov na mapovanom území na skupinu mladých štátov a skupinu stabilizovaných štátov s vyššou mierou teritoriálnej stability. Zároveň však výsledky poukázali na regionálne disparity niektorých štátov z hľadiska ich teritoriálneho vývoja. Pokiaľ ide o mieru teritoriálnej stability, vyjadrujeme ju jednoducho relatívnym podielom časovej dĺžky trvania príslušnosti územia k súčasnému štátu a časovej dĺžky celkového časového úseku. Do tejto miery však zahŕňame, podobne ako v prípade miery stability hraníc, i hierarchickú úroveň jednotlivých štátnych útvarov. Získané hodnoty majú preto veľmi široké rozpätie od 1,4 % (napr. južné Slovensko, Podnestersko) až po 99,8 % (centrálne Nemecko) (pozri mapu č. 1).

Získané výsledky nám na sledovanom území vyčlenili skupinu mladých nestabilizovaných štátov, ktorých miera teritoriálnej stability nedosahuje ani 10 %. Zaujímavé je, že štátom s najnižšou mierou teritoriálnej stability je na sledovanom území práve Slovensko. Nasledujú Slovinsko a Macedónsko, Bielorusko, Ukrajina, Lotyšsko, Estónsko a Albánsko. Druhou skupinou sú štáty, ktoré vykazujú značné regionálne disparity v miere teritoriálnej stability. Patria sem jednak vnútorne heterogénne balkánske štáty ako je napr. Bosna a Hercegovina, Chorvátsko, Srbsko, či Čierna Hora, Rumunsko a Moldavsko. Tretiu skupinu tvoria štáty s relatívne vysokou mierou teritoriálnej stability na väčšine ich dnešného územia: Bulharsko, Litva, Grécko, Rakúsko, Poľsko, Česko. Za jediné zo sledovaného aspektu vnútorne homogénnu krajinu s vysokou mierou územnej stability možno považovať na skúmanom území iba Maďarsko. V porovnaní so susednými krajinami na okraji mapovaného územia môžeme konštatovať, že kým východní susedia Rusko a Turecko dosahujú porovnateľné miery teritoriálnej stability ako najstabilnejšie krajiny mapovaného územia, západní a severní susedia vykazujú oveľa vyššie miery stability. Uvedené výsledky dokladajú komplikovaný historickogeografický vývoj stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy, ktorý vyústil do jej veľmi výraznej heterogenity a značných regionálnych disparít i v sledovanom aspekte územnej stability súčasných štátov.

Na základe získaných dát i pri zohľadnení širších súvislostí môžeme konštatovať, že z hľadiska formovania súčasných štátov existujú na mapovanom území veľké rozdiely. Existuje tu početná skupina mladých štátov bez historickopolitickej kontinuity so staršími štátnymi útvarmi, ktoré vznikli separáciou od iných, spravidla susedných štátnych útvarov, voči ktorým si snažia vybudovať tradície vlastnej štátnosti. Veľká časť sledovaných štátov sa síce môže

odvolávať na historicko-politickú kontinuitu so staršími štátnymi útvarmi, hoci reálna kontinuita je niekedy pochybná a viac je v rovine ideologickej a kultúrnej, ako štátoprávnej (najmä v oblasti Balkánu), no ich značná vnútorná heterogenita poukazuje na iné problémy, s ktorými sa museli alebo musia vyrovnat'. Snahou každého štátu je prekonávať regionálne disparity, najmä pokiaľ sú v rovine štátoprávneho vývoja územia a štátneho vedomia obyvateľstva, obzvlášť ak sú tieto disparity i v rovine národnostnej štruktúry obyvateľstva. Na základe tejto hypotézy môžeme teda predpokladať, že vyššie uvedená druhá skupina štátov v horšom prípade, bola, je alebo môže byť konfrontovaná s problémami separatizmu, či

autonomizmu (najmä v prípade existencie národnostných menšín), prípadne s problémom spochybňovania hraníc zo strany susedov. V lepšom prípade je vyššia miera pravdepodobnosti existencie regionálnych disparít v rôznych aspektoch života spoločnosti a eventuálne i stave socioekonomickej infraštruktúry, to všetko samozrejme v nepriamej závislosti od dĺžky času, ktorý uplynul od momentu, keď boli tieto regióny naposledy začlenené do súčasných štátov.

Pokiaľ ide o porovnanie našich výsledkov s jadrovými územiami štátov, ktoré vyčlenil R. Mellor (Mellor, R., 1989), v zásade môžeme konštatovať, že na sledovanom území citovaným autorom vymedzené jadrové územia sa nachádzajú na územiach, ktoré vykazujú vyššiu relatívnu mieru teritoriálnej stability ako ich okolie, avšak s niektorými menšími odchýlkami.

4 ANALÝZA DOMINANTNÝCH ŠTÁTNYCH ÚTVAROV Z ASPEKTU ÚZEMNÉHO VÝVOJA ŠTÁTOV

Ako sme už v úvodnej časti príspevku naznačili, logicky na predchádzajúcu problematiku teritoriálnej stability súčasných štátov nadväzuje problematika prevládajúcej štátnej príslušnosti území podľa vytýčených základných územných jednotiek územného vývoja. Výsledná mapa prevládajúcej štátnej príslušnosti území (pozri mapu č. 2) vznikla obdobne ako vyššie opisovaná mapa č. 1, len s tým rozdielom, že jednotlivé dominujúce štáty sme rozlíšili pomocou odlišných farebných (šrafovaných) škál.

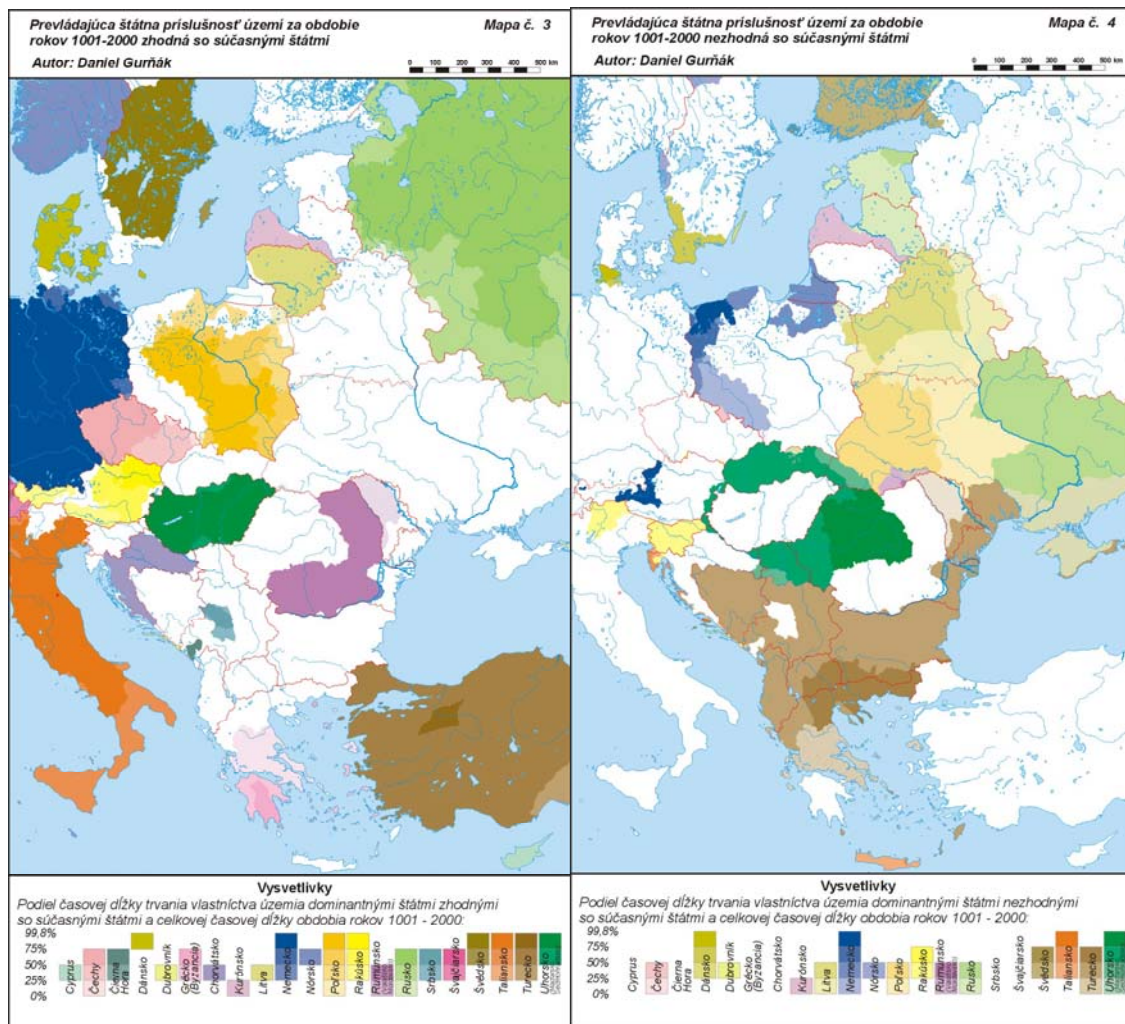
Aplikácia uvedeného postupu nám sledované územie rozdelila na niekoľko regiónov. Zaujímavá je skutočnosť, že priamo na sledovanom území stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy počas sledovaného obdobia sa vyskytlo okolo 300 rôznych štátnych útvarov, z hľadiska prevládajúcej (dominantnej) štátnej príslušnosti území sme však mohli vyčleniť len 16 dominantných štátnych útvarov. Získané výsledky sa zhodovali, resp. dopĺňali naše zistenia sledovania stability hraníc (Gurňák, 2003), čo by malo dokazovať, že uvedené javy spolu úzko súvisia. Územia, ktoré na sledovanom území stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy vyčlenili výrazné hraničné línie s vysokou mierou stability boli „vyplnené“ dominantnými štátnymi útvarmi.

Hoci získané výsledky nemožno absolutizovať, predpokladáme ich súvislosť s rôznymi inými javmi v spoločnosti. Keďže v našom prípade ide o sledovanie územného vývoja štátov, najvýraznejšiu súvislosť môžeme predpokladať v dominantnom pôsobení jednotlivých štátov na utváranie a formovanie spoločnosti a jej aktivít na danom území, ktoré však samozrejme môže byť určitým spôsobom viac, či menej potláčané, alebo naopak zvyrazňované súčasnými štátmi.

Medzi dominantné štátne útvary sme zaradili Osmanskú ríšu, ktorá zo sledovaného aspektu dominuje na väčšine územia Balkánu s výnimkou menších periférnych území s dominanciou iných štátov (Grécko, Srbsko, Čiernu Hora, Chorvátsko). V strednej časti sledovaného územia to boli najmä Uhorsko, české krajiny, rakúske krajiny a historické Rumunsko. V severnej nížinatej časti sledovaného územia to boli najmä Poľsko a čiastočne Litva. Najmä smerom na východ však poľská dominancia postupne slabne a východne od Dnepra ju plne nahrádza ruská dominancia. Na západe je, naopak, historické Poľsko výrazne stabilnými hraničnými líniami oddelené od bývalých okrajových častí Nemecka.

Výsledky nášho výskumu sme opäť konfrontovali s jadrovými územiami štátov, ktoré vyčlenil R. Mellor (Mellor, 1989). V zásade môžeme konštatovať, že na sledovanom území sa citovaným autorom vymedzené jadrové územia len z väčšej časti nachádzajú na územiach, ktoré sa javia ako centrá s najvyššou mierou dominancie štátnej príslušnosti území k jednotlivým štátom.

Pri celkovom pohľade na pertraktovanú problematiku (pozri mapy č. 3, a č. 4) sme si uvedomili jednu závažnú skutočnosť. Pri porovnaní území s dominantnou štátnou príslušnosťou k dnešným štátom, z pohľadu sledovaných štátov stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy a okolitých štátov, nám udrie do očí nápadný rozdiel (mapa č. 3). Kým všetky okolité štáty (s výnimkou Fínska) vykazujú na väčšine svojho územia, s výnimkou drobných okrajových regiónov, dominanciu, na väčšine územia sledovaných štátov tieto štáty buď dominanciu vôbec nedosahujú, alebo keď, tak len na časti svojho územia. Inak povedané, väčšiu časť územia stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy ovládali prevažne cudzie vonkajšie (spravidla susedné) mocnosti (Turecko, Rusko, Nemecko Taliansko), prípadne niektoré cudzie „domáce“, t. j. stredoeurópske mocnosti (najmä Maďarsko, Poľsko a Litva, menej Rakúsko, Rumunsko a Čechy). To naznačuje, že stredovýchodná a juhovýchodná Európa bola pod silným mocenským tlakom okolitých mocností, ktorý v okrajových oblastiach a najmä vo väčšine juhovýchodnej Európy prevládol, no zároveň sa v nej sformovali aj niektoré silné štátne útvary, ktoré tieto tlaky dokázali do rôznej miery vyrovnávať, ba aj ovládať i rozsiahlejšie územia.

5 ZÁVER

Cieľom príspevku bolo priblížiť výsledky výskumu územného vývoja štátov stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy v rokoch 1001 – 2000 so zameraním na dva fenomény – teritoriálnu stabilitu súčasných štátov a dominantné štátne útvary z aspektu územného vývoja. Výsledky výskumu sme zhrnuli v kartografických výstupoch, ktoré sme následne analyzovali.

Pokiaľ ide o postavenie celého skúmaného regiónu, viacmenej získané výsledky potvrdili, že táto časť Európy je po stránke teritoriálnej i štátoprávnej značne nestabilná. Ako sme zistili, rozhodujúcu úlohu v jej vývoji zohrávali mocnosti v jej bezprostrednom susedstve, hoci ani vplyv niektorých „domácich“ mocností nebol zanedbateľný. Komplikovaný vývoj sledovaného územia nás však utvrdil v tom, že stredovýchodná a juhovýchodná Európa netvorí jednoliaty celok, ale iba časť Európy, ktorá bola štátoprávne formovaná vplyvom podobných štátotvorných procesov. Ilúzie o tom, že by tento región mohol tvoriť akúsi protiváhu západnej, či východnej Európy sú zrejme len chimérou. Jedinou vecou, ktorá tento pestrý región spája je skutočnosť, že väčšinu svojho vývoja bol skôr objektom záujmov susedných mocností ako ich rovnocenným protivníkom.

Poznámka: tento príspevok vznikol v rámci riešenia projektu I/0032/03, ktorému bol udelený finančný príspevok grantovou agentúrou VEGA.

Literatúra

- Barbag, J. 1987. *Geografia polityczna ogólna*. Warszawa: PWN.
- Blažík, T. 1992. Geopolitické dôsledky vývoja po roku 1989 v krajinách Strednej a Východnej Európy, In: *Geografické informácie*, 1, Nitra: Univ. Konštantína Filozofa, s. 30-35.
- Butlin, A. R., Dodgshon, R. A. 1998. *An historical geography of Europe*. Oxford: Clarendon Press, s. 371.
- Gurňák, D. 1999. Niektoré teoreticko-metodologické problémy historicko-geografického výskumu územného vývoja štátov. In: *Minár, J. – Trizna, M. (ed.). 1999. Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie*. Bratislava: UK, s. 173-179.
- Gurňák, D. 2001. Teritoriálna a štátoprávna stabilita štátov v procese historicko-geografického vývoja stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy, In: *Novák, S. (ed.). 2001. Geografické aspekty stredoevropského priestoru*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, s. 38-42.
- Gurňák, D. 2002. Vplyv vojenských konfliktov na teritoriálnu a štátoprávnu stabilitu krajín stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy. In: *Matlovič, R. (ed.). 2002. Folia geographica*, 6, Prešov: Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, s. 24-31.
- Gurňák, D. 2003. Fenomén stability hraníc v priestore stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy. In: *Novák, S. (ed.) 2003. Geografické aspekty stredoevropského priestoru*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, s. 21-25.
- Ištok, R. 2003. *Politická geografia a geopolitika*. Prešov: Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, 392 s.
- Krejčí, O. 2000. *Geopolitika stredoevropského priestoru*. Praha: Ekopress, 318 s.

Mellor, R. E. H. 1989. *Nation, state and territory - a political geography*. London – New York: Routledge, 218 s.

SUMMARY

The presented paper is aimed at problems of territorial development of states from aspect of territorial stability during period 1001-2000. We identified the “dominant states”, which had also biggest impact in the study area from aspect of time.

We can conclude that, the territory of east-central and south-east Europe had very complicated historic geographical development. In spite of that in our opinion we can observe certain tendencies, which are not absolute, but can help to understand and explain different consequences. Our research confirm suppositions about territorial and constitutional law instability of this part of Europe. Salient impact on historic geographical development of this region had coterminously powers, for example Germany, Otoman Empire, Russia and others. Also from autochthonous states had some powers bigger importance.

Internal diversity of historic geographical development of east-central and south-east Europe argue that this territory is not a compact unit, but only a part of Europe formed with similar geopolitical factors. Reflections about geopolitical counterpoise of this part of Europe against west Europe are very hypothetical, because east-central and south-east Europe were more an object of interest coterminously powers and seldom an equivalent opponent.

CITÁCIA ČLÁNKU:

Gurňák, D.(2005): **Teritoriálna stabilita súčasných štátov stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy**, AFRNUC – Supplementum 3, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, s. 154-160